

Marica Čepe

LJUBLJANA KOT PRIMER VSELJUDSKEGA ODPORA

(Nekaj posebnih oblik narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani)

Na meji med dvema okupatorjema

V imperialističnih težnjah, da si podjarmi Evropo, je hitlerjevska Nemčija računala tudi na Jugoslavijo, ki jo je hotela s podporo fašistične Italije vključiti v svoj gospodarski in politični sistem. S svojimi naravnimi bogastvi naj bi Jugoslavija dopolnila hitlerjevsko vojno gospodarstvo, predvsem pa zavarovala bok njeni nameravani operaciji »Barbarosa«.

Jugoslovanski buržoazni vladni in politični krogi, ki so se prej naslanjali na Anglijo in Francijo, so se ob rastoči gospodarski in vojaški moči hitlerjevske Nemčije preusmerili na Nemčijo, v katero je začela Jugoslavija čedalje več izvažati. Še močnejši je postal gospodarski, z njim pa tudi politični vpliv nacistične Nemčije na Jugoslavijo po »anšlusu« Avstrije marca 1938, ko je postala Nemčija njen mejaš. Takrat so se začeli tudi v Jugoslaviji krepiti nacistični in fašistični elementi, medtem ko je režim preganjal protifašiste, ki so opozarjali na nevarnost vojne pa tudi na nevarnost prevelikega popuščanja nacifašističnemu vplivu. Zaradi svoje kapitulantske »nevtralnosti« jugoslovanski vladni krogi tudi niso poskrbeli za večjo obrambno moč Jugoslavije. Kapitulantska politika je jugoslovansko buržoazijo končno pripeljala v hitlerjevski tabor, do podpisa vstopa Jugoslavije k osnim silam, dne 25. marca 1941 na Dunaju.

Ob podpisu sramotnega pakta pa se je pokazalo, da je ogromna večina Jugoslovancev proti kapitulantom ožjih vladnih in političnih krogov. Pod geslom: »Bolje rat nego pakt!« so se množice po vseh večjih mestih in delavskih središčih uprle vključitvi Jugoslavije v »osni blok«. Tudi v Ljubljani so se začele množične demonstracije proti paktu že nekaj ur po podpisu in so se vrstile do 27. marca, ko so dosegle višek.

Zaradi tako množičnega upora proti paktu je prišlo do napada na Jugoslavijo in končno do nove mejne črte med raznimi okupatorji.

Trije okupatorji, Nemci, Italijani in Madžari so si z novimi mejami razkosali Slovenijo. Najteže je bila prizadeta Ljubljana, ki je prišla na mejo med Nemce in Italijane, saj je tekla meja med obema okupatorjema skozi severna ljubljanska predmestja in je od mesta odrezala življenjsko važno zaledje na severu.

Revolucionarne in patriotične sile slovenskega naroda pod vodstvom komunistične partije, ki so se že pred napadom borile proti kapitulantom in za obrambo domovine, niso priznavale novih meja. Medtem ko so se bivši slovenski politiki že takoj udinjali okupatorju, je komunistična partija pokazala edino možno pot, pot boja za fizični in narodnosti obstoj slovenskega naroda. Zbirala je vedno nove in nove sile za odpor proti okupatorju, za osvoboditev in združitev celotnega slovenskega ozemlja. Iz Ljubljane, ki je bila že pred vojno center zbiranja protifašističnih sil, se je pobuda za odpor in vstajo prenašala v vse predele Slovenije, tudi prek versajskih meja. V Ljubljani so začele takoj po okupaciji politične, sabotažne in diverzantske akcije, ki so okupatorju dokazovale, da z okupacijo ni postal gospodar mesta, še manj pa gospodar njegovih prebivalcev.

Italijanski okupator je imel enake načrte kakor nemški — raznaroditi in fašizirati slovensko prebivalstvo ali pa ga razseliti. Vendar je te svoje načrte preračunal na daljš rok. Medtem ko je nemški okupator že takoj spočetka pokazal svoj pravi obraz, je skušal italijanski okupator prebivalstvo najprej uspraviti in pridobiti z navidezno popustljivostjo,

Da bi ustvaril videz soodločanja je Mussolini 27. maja 1941 imenoval »sosvet« za Ljubljansko pokrajino. Toda »sosvet« ni imel niti pravice pobude niti pravice soodločanja in visoki komisar Emilio Grazioli ga po petih sejah ni več skliceval. Tako se sen slovenskih kvislingov o avtonomni slovenski upravi ni uresničil. Vendar so še nadalje sodelovali z okupatorjem in pozneje pod njegovo zaščito snovali oborožene oddelke za boj proti osvobodilnemu gibanju, dokler se niso nazadnje celo z ramo ob rami z njimi bojevali proti svojemu narodu.

Vse gospodarstvo v tako imenovani Ljubljanski pokrajini, ki je bila že 3. maja 1941 priključena k Italiji kot njen sestavni del, je italijanski okupator vključil v svoj gospodarski sistem. Vse tovarne in večja podjetja v Ljubljani so morala delati za italijansko vojsko. Tudi pri tem se je pokazalo protiljudsko stališče v vrhovih slovenskih gospodarskih krogov, saj so glavni predstavniki slovenskega kapitala začeli javno sodelovati z okupatorjem, da bi čimbolj izkoristili novi položaj. Viden primer za to je veleindustrijalec Avgust Pra-protnik, o katerem bo še govora.

Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino, Emilio Grazioli, ki je bil nekaj časa tudi tajnik fašistične stranke, je poskrbel, da je dobila italijanska civilna uprava, v kateri je ostalo še precej slovenskih uslužbencev, takoj fašistično lice. Dne 30. aprila 1941 je izdal tudi razglas o dvojezičnem besedilu na vseh javnih in zasebnih uradih, v javnih obratih, v trgovinah in vseh občinstvu pristopnih lokalih.

Mnogo si je prizadeval za čim hitrejše potujčenje in fašizacijo mladine. Na srednjih šolah so že maja 1941 zaukazali rimski, to je fašistični pozdrav. V začetku šolskega leta 1941—42 so začeli ta ukaz ostreje izvajati, z odločbo z dne 11. decembra 1941 pa so s kaznijo zagrozili vsem, ki bi odklonili obvezni rimski pozdrav. Toda s tem so le še okrepili odpor mladine. Ta odpor je podkrepil še letak Osvobodilne fronte, v katerem je poudarjeno, da to »ni naš pozdrav, to je pozdrav naših tlačiteljev«. Zaradi upora proti rimskemu pozdravu na ljubljanskih srednjih šolah — prvem množičnem uporu srednješolcev — je bilo izključenih mnogo posameznikov, ponekod tudi celi razredi.

Za hitrejšje potujčenje in fašizacijo mladine so uvedli na srednjih šolah tudi organizacijo »Italijanske liktorske mladine Ljubljanske pokrajine — GILL«, ki so ji celo podredili obvezno šolsko telovadbo. Tudi proti vpisu v GILL je izdala OF poseben letak. Okupator je doživel popoln polom.

Oktobra 1941 je bila ustanovljena tudi »ljubljska univerzitetna organizacija«, ki je bila priprava na pravo fašistično univerzitetno organizacijo GUFF. Tudi tu je okupator žel upor. Vpisali so se le člani klerofašističnih klubov in organizacij.

Od ustanovitve Osvobodilne fronte do »države v državi«

Čeprav so trajale vojaške operacije na slovenskih tleh le šest dni, so bile posledice zelo hude. Ljudstvo je bilo globoko razočarano nad politiko vlada-jočih krogov, v Sloveniji pa še posebej nad političnimi voditelji, ki so se takoj udingjali okupatorju.

V prvih dneh po napadu je razvila komunistična partija izredno živahno dejavnost. Neprestano je pozivala k zbiranju in shranjevanju orožja razpadle jugoslovanske vojske za nadaljevanje boja. V sami Ljubljani so nastajala pomembna skrivališča za orožje, še več jih je bilo v najbližji okolici. Sporedno s tem je partija nenehno pojasnjevala, kaj je fašizem, in da je končni cilj italijanskega okupatorja kljub začetnim milejšim metodam prav takšen kot cilj nemškega okupatorja — iztrebiti slovenski narod. Razkrinkovala je izdajalsko politiko jugoslovanskih in slovenskih oblastnikov, pojasnjevala vzroke za tako hitri propad Jugoslavije, hkrati pa poudarjala, da je enotnost narodov Jugoslavije eden glavnih pogojev za uspešen boj proti fašizmu. Utrjevala in širila je svoje organizacije, zbirala okrog njih patriotične sile, množično zbirala orožje, navajala ljudi na odpor proti okupatorjevim odredbam in začela s prvimi sabotažnimi akcijami na železnici in drugod.

Tako je ljubljanska partijska organizacija, ki je štela ob prihodu okupatorja vsega 180 članov, organiziranih v 45 celicah, opravila ogromno delo osveščanja in pridobivanja množic za odpor proti okupatorju. V tem času se je jasno pokazal uspeh dela partije v letih po ustanovnem kongresu KPS, predvsem v narodnoobrambnih akcijah, ko se je partija močno utrdila v levičarskih sindikatih, društvih in organizacijah, pridobila pa simpatije tudi v demokratičnih gibanjih med Sokoli in krščanskimi socialisti. Tako je imela partija po izjavi takratnih organizatorjev neposreden vpliv na okrog 20.000 Ljubljančanov.

Največji uspeh dela partije v prvih tednih okupacije je bila ustanovitev vsenarodne organizacije odpora Protiimperialistične fronte, ki je bila zgrajena predvsem na temelju akcijskega sporazuma med komunistično partijo, vodstvom krščanskih socialistov, demokratičnim krilom Sokola in naprednimi kulturnimi delavci iz leta 1940.

Na ustanovnem sestanku 27. (26.) aprila 1941 so ustanovne skupine komunistična partija, krščanski socialisti, demokratično krilo Sokola in napredni kulturni delavci po natančni analizi položaja sprejeli predlog komunistične partije za boj za svobodo in združitev slovenskega naroda pod vodstvom delavskega razreda. Sklenili so, »da je treba pričeti takoj z zbiranjem sloven-

skih množic na temelju boja za svobodo in združitev slovenskega naroda«. Takoj po ustanovitvi »Protiimperialistične fronte je CK KPS s posebnim letakom pozval ves slovenski narod v skupni boj.

Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo se je Protiimperialistična fronta preimenovala v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Že ime pove, da je bil njen namen zajeti celoten slovenski narod v boj proti okupatorju. Osvobodilna fronta je postala res vsenarodna borbena organizacija z najširšim obeležjem, gibanje, ki je združevalo in združilo Slovence ne glede na politično, svetovnonazorsko, družbeno in tradicionalno opredeljenost posameznikov za boj proti okupatorju, za osvoboditev in združitev Slovencev. Kljub izredni širini in množičnosti pa je bila Osvobodilna fronta — OF prav zaradi političnega vodstva partije vsa leta vojne politično in akcijsko enotno, borbena in brezkompromisno gibanje.

Kljub močni zasidranosti med množicami je morala partija v prvih mesecih ustanavljanja OF prebroditi številne težave. Treba je bilo premostiti sektaštvo med Sokoli in krščanskimi socialisti, pa tudi sektaštvo nekaterih komunistov proti množičnemu sodelovanju »zaveznikov«. Med množicami, ki doslej niso bile vajene podtalnega dela, je bilo treba premagati strah pred ilegalo, pa tudi strah pred Nemci, ki bi po mnenju mnogih v primeru močnejšega odpora zasedli Ljubljano, in mnenje, da smo Slovenci tako majhen narod, da bi ga okupator lahko uničil, če bi se mu uprli. Vse to je terjalo ogromno političnega dela, preden je postala Osvobodilna fronta v Ljubljani res enotno vseljudsko gibanje.

Zaradi nenehnega prizadevanja partije se je v Osvobodilni fronti že v prvem letu združilo 18 političnih, kulturnih in drugih skupin in organizacij in tisoči posameznikov. Enotnost, ustvarjena v OF, je pomenila tem večji uspeh, ker je bilo v Sloveniji pred vojno mnogo strank, stranic, društev in organizacij, ki niso našle skupnega jezika.

Izredno važno za uspeh boja slovenskega naroda je bilo to, da je partija že zadnje leto pred napadom na Jugoslavijo ustvarila enotnost bivših delavskih sindikatov — predvojno delavsko enotnost — ki se je kot celota vključila v Osvobodilno fronto. S tem je stopil delavski razred enoten in združen v oboroženi boj.

V Sloveniji, ki je vsa prepletena z gostim komunikacijskim omrežjem, in kjer so bile okupatorjeve postojanke tako na gosto posejane kot nikjer drugod v Jugoslaviji, si oboroženega boja brez Osvobodilne fronte skorajda ne moremo zamišljati. Predvsem pa velja to za Ljubljano, ki je bila sedež civilne in vojaške okupatorjeve oblasti, pa tudi sedež kontrarevolucije. Poleg tega je bila Ljubljana še posebej izpostavljena, saj je tekla ob njenem robu meja med nemškim in italijanskim okupatorjem. Ljubljana je tudi izredno važno železniško križišče med severom in jugom ter vzhodom in zahodom. Oba okupatorja sta hotela to križišče polno izkoriščati v svoje vojaške namene in sta bila pripravljena vsak poskus upora v kali zatreti. V taki Ljubljani bi bil oborožen odpor brez dobro organiziranega in aktivnega sodelovanja vsega patriotičnega prebivalstva že vnaprej obsojen na neuspeh. Zato je treba izredne uspehe štiriletnega boja v Ljubljani pripisati dejstvu, da je dosegla OF v Ljubljani res edinstveno širino in pobudo. Zato tudi ni slučaj, da se je začel oboroženi odpor v Ljubljani prej kot v drugih predelih Slovenije in da je bila Ljubljana več kot leto dni središče upora in revolucije.

Med prvimi so zrasli odbori OF v tovarnah in večjih podjetjih. Njihovo jedro so bile organizacije partije in SKOJ ter odbori in aktivni, ki so že pred vojno sodelovali z naprednim delavskim gibanjem. To so bili odbori delavske enotnosti, protidraginjski odbori, odbori Ljudske pomoči, odbori kmečko delavskega gibanja in akcijski odbori. Njim so se pridruževali delavci, ki doslej še niso sodelovali z delavskim gibanjem, vendar so se vključevali v OF, ker so bili proti fašizmu in okupatorju.

Na teren je prodirala Osvobodilna fronta z več strani. Organizirali so jo člani naprednih kulturnih društev kot na primer Vzajemnosti. Tudi delavci, ki so bili že povezani v podjetjih, so zbirali somišljenike na terenu, kjer so stanovali, prav tako tudi člani matičnih odborov OF, ki so takrat že rasli po vsej Ljubljani. Množično so se vključevali tudi prostovoljci iz aprilske vojne. Tako so že junija 1941 zrasli terenski odbori OF. Do septembra 1941 se je organizacija OF na terenih tako razvejala, da so kvartni odbori OF povezovali več terenov, ti več uličnih odborov OF, ti pa odbore OF v večjih hišah in blokih. Tako je segala OF od okrožnega odbora OF prek rajonov, kvartov in terenov skoraj do slehernega človeka.

V začetku julija 1941 je bilo v Ljubljani že tudi veliko število matičnih odborov OF — MO OF, ki so povezovali frontovce posameznih strok, kot na primer učitelje in profesorje, zdravnike in zdravstveno osebje, grafičarje, kovinarje, zidarje, krojače, čevljarje, nameščence, trgovce in druge. Močni matični odbori OF so bili tudi na okupatorjevih komunalnih ustanovah kot na pošti in železnici, pa tudi v njegovih najbolj občutljivih uradih kot na pokrajinski upravi, na sodišču in celo na policiji. Svoj matični odbor OF — pozneje rajonski odbor OF — so imeli tudi begunci s Štajerske in Gorenjske. Z razvojem osvobodilnega gibanja so dobili matični odbori OF posebne naloge. Matični odbor zdravnikov in zdravstvenega osebja je bil osnova partizanske sanitete, grafičarji so tiskali v ilegalnih tiskarnah, mnogo pa so delali za osvobodilno gibanje tudi v tiskarnah, kjer so bili v službi, zidarji in kovinarji so sodelovali pri gradnji bunkerjev, kovinarji tudi pri pirotehnikih, krojači in čevljarji so izdelovali v svojih delavnicah ogromno čevljev in oblek za partizane, nameščenci so dobavili velike količine raznovrstnega blaga za tehniko in intendanco, na pošti so prestrezali okupatorjeve telefonske razgovore in tudi ovaduška pisma, slovenski uslužbenci na policiji so imeli važne naloge pri Varnostno obveščevalni službi itd.

Močni odbori OF so zrasli tudi na ljubljanski univerzi, na gimnazijah in drugih srednjih šolah, pa tudi v telovadnih in športnih društvih. Že avgusta 1941 je bilo v Ljubljani 300 odborov Osvobodilne fronte.

Vsa ta povezovanja so že od vsega začetka kazala izredno širino. Medtem ko so bili rajonski in višji odbori sestavljeni tako, da so bili v njih zastopniki ustanovnih skupin, je bilo pri osnovnih odborih OF edino merilo pripravljenost na upor proti okupatorju.

Kakor je bila za Ljubljano značilna množičnost osvobodilnega gibanja, tako je bilo značilno tudi to, da je bil vsakdo, ki se je vključil, pripravljen, da aktivno sodeluje v osvobodilnem boju po svojih možnostih in sposobnostih. OF je postopoma razvila najrazličnejše oblike odpora in boja, ki so omogočile vključevanje slehernega človeka. Zato se je na široki fronti osvobodilnega gibanja borilo več desetisoč ljudi, od tistih, ki so bili zaposleni v raznih službah, do mladine in gospodinj. Delavci in uslužbenci so imeli razne sabo-

tažne in druge naloge v svojih podjetjih in ustanovah, zvečer pa so še na terenu, kjer so stanovali, izvrševali razne akcije, prav tako je tudi mladina imela razne naloge v šoli, na fakulteti ali v delavnici, kjer se je učila, delala je tudi na terenu, predvsem pa je imela važne naloge pri Varnostno obveščevalni službi, ilegalnem tisku in kurirski službi.

Med vsemi, ki so se na kakršenkoli način bojevali proti okupatorju, se je odražala disciplina popolne prostovoljnosti, borbena revolucionarnost in tovarištvu v boju. Prebujale so se neslutene narodne sile in zmogljivosti.

Zaradi takšne Ljubljane je bil okupator sprva popolnoma izoliran, kajti njegovi sodelavci iz vrhov meščanskih strank so šele iskali načinov za protiidar proti osvobodilnemu gibanju.

Vse to je omogočilo, da je Ljubljana ostala sedež centralnega komiteja KPS in da je postala tudi sedež vrhovnih organov Osvobodilne fronte. V Ljubljani je vrhovni plenum OF sprejemal najvažnejše sklepe za razvoj osvobodilnega gibanja in vstaje širom po slovenski zemlji, tudi onstran meja stare Jugoslavije. V Ljubljani se je 16. septembra 1941 vrhovni plenum OF konstituiral v Slovenski narodno osvobodilni odbor — SNOO. To je bil daljnosežni korak k vzpostavitvi slovenske oblasti in državnosti.

Ljubljana je postala tudi sedež glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, ki je bilo ustanovljeno za organiziranje in vodenje partizanskih čet. V Ljubljani je razvilo tudi svoje dejavnosti: mobilizacijsko komisijo, partizansko saniteto, pirotehniko in vojaško intendanco.

Mobilizacijska komisija glavnega poveljstva je skupaj z mobilizacijsko komisijo ljubljanskega okrožja do novembra 1941 poslala v partizanske čete po vsej Sloveniji nad 400 borcev, za katere je vodila spiske, do novega leta 1942 jih je bilo vsaj 500.

MO OF zdravnikov in zdravstvenega osebja je organiziral mnogo sanitetnih tečajev za bodoče partizanske bolničarje, pripravil je okrog 100 laičnih lekarn in 10 amputacijskih nahrbtnikov, opremo za kompletno partizansko bolnišnico, zdravila in sanitetni material — do kapitulacije Italije okrog 4 tone — in vse to pošiljal partizanom, hodili so zdraviti ranjene partizane, spravljali pa so jih tudi v Ljubljano, kjer so se zdravili v sanatoriju Emona in na vseh oddelkih kliničnih bolnic — samo na kirurški kliniki se jih je zdravilo okrog 100. Pripravljali so zdravnike na odhod v partizane in člani prve večje skupine, ki je odšla maja 1942, so zgradili prve partizanske bolnišnice in postojanke.

Pirotehnika se je razvila iz MO OF inženirjev in MO OF kovinarjev. V raznih laboratorijih in devetih skrivnih delavnicah so v vsej tajnosti izdelovali razstrelivo in tempirane in zažigalne bombe.

Vojaška intendanca glavnega poveljstva je v povezavi z intendanco ljubljanskega okrožja odposlala partizanom vse, kar je bilo v Ljubljani nabavljeno na veliko in vse kar sta zbrali ljubljanska civilna in vojaška intendanca. Med hrano, obleko in obutvijo je bilo tudi izrazito vojaško blago kot mine, orožje in municija.

Tako so se sredi Ljubljane razvijale in iz nje po vsej Sloveniji prenašale ne le vse politične dejavnosti, ki so ustvarjale zaledje partizanskih enot, ampak tudi izrazito vojaške dejavnosti, ki so nujne za vodenje vsake vojske in ki se sicer razvijajo v zaledju fronte, dobro zavarovane od vojske.

V letu 1941 je bila ustvarjena tudi ljubljanska oborožena pest. Iz skupin, ki so zbirale orožje, so se razvile borbene ali sabotažne skupine. Že od ustanovitve glavnega poveljstva, to je do napada Nemčije na Sovjetsko zvezo, je bilo v Ljubljani okrog 100 borbenih skupin. To število je že v juliju naraslo na vsaj 150 borbenih skupin z okrog 600 borci. Število se je stalno spreminjalo, po eni strani zaradi pritoka novih, po drugi strani zaradi odhoda v partizane in zaradi aretacij.

Borbene skupine so slej ko prej pridobivale orožje in ta naloga je ostala ljubljanskim borcem vse do osvoboditve. Medtem ko so sprva še zbirale orožje razpadle jugoslovanske vojske, so ga že konec maja začele trgati iz okupatorjevih rok, s tem da so razoroževale okupatorjeve vojake in oficirje in s tem da so ga v drznih akcijah v večjih količinah odvezemale iz okupatorjevih vojaških in karabinjerskih skladišč.

Geslo borbenih skupin je bilo: »Uničiti vse, kar je okupatorjevega!« Ni bilo dneva, da ne bi na več mestih uničile telefonske in brzojavne zveze, predvsem tiste, ki so povezovale nemškega in italijanskega okupatorja. Uničevale so tudi vojaške kamione in avtomobile. Delavci v tovarnah so uničevali razne tovarniške naprave in razne izdelke. Posebno je to veljalo za tovarne, ki so morale delati za okupatorjevo vojsko. Bobene skupine so uničevale tudi železniške proge, lokomotive, tovarne in potniške vozove, bencinska in druga skladišča. Tako so na primer železničarji, člani borbenih skupin v kotle lokomotiv vliвали žvepleno kislino, da jih je razjedala, v ležaje lokomotiv, potniških in tovornih voz so sipali železne opilke ali pa zabijali svinčene kline, ki so uničevali ležaje, navrtali so cisterne za bencin, nafto in olje, ki so vozile iz Romunije v notranjost Italije, ali pa v njih podtikali peklenske stroje, ki so bili naravnani tako, da jih je razneslo daleč od Ljubljane. Kompozicije so premikali tako, da so se kvarili vozovi, predvsem pa tovor, namenjen nemški ali italijanski vojski. Čeprav so se med vojno spreminjale okoliščine za akcije in tudi druge organizacijske oblike borbenih formacij, so ostale take akcije v nezmanjšani jakosti vse do kapitulacije Italije in tudi še pozneje v razmerah še težje nemške okupacije.

Najbolj množične akcije, ki so se jih pod vodstvom članov borbenih skupin udeleževali tudi drugi pripadniki osvobodilnega gibanja od otrok do starejših ljudi, so bile napisne in listkovne akcije. Prenekateri večer — predvsem ob večjih dogodkih — so bile ljubljanske ulice posute z listki z borbenimi gesli. Z gesli so bili popisani tudi vsi zidovi. Že konec leta 1941 so bile nekatere hiše ob glavnih ulicah popisane z borbenimi gesli, da so napisovalci včasih težko našli prostora za nov napis. S temi propagandnimi akcijami so se začetniki usposabljali za težje akcije, okupator pa je ob njih spoznaval množičnost borbenih vrst.

Med znanimi akcijami v letu 1941 je bilo tudi reševanje nekaterih organizatorjev upora iz zaporov in jetniškega oddelka splošne bolnišnice, razobešanje zastav s peterokrako zvezdo in zažiganje bengaličnih ognjev pred okupatorjevimi postojankami. Bobene skupine so tudi odkrivala petokolonska skrivališča za propagandni material in ga uničevale. Že poleti 1941 so imele tudi manjše oborožene spopade z okupatorjevimi patroljami in uničevale okupatorjeve vojake in oficirje.

Borbene skupine, ki so predstavljale v Ljubljani posebno obliko partizanskega bojevanja, so imele na ljubljanskih ulicah več smrtnih žrtev. Že 9. av-

gusta je v boju z italijanskimi karabinjerji padel Marjan Majcen, potem ko je ustrelil slovenskega izdajalca, 26. avgusta so na mestu ustrelili dijaka Janka Predana, ki so ga zalotili, ko je rezal telefonske žice.

O ljubljanskih borbenih akcijah je poročal obveščevalni vestnik številka 19 poveljstva XI. armadnega zbora: »Streli in napadi na vojake so se začeli že aprila. Največ primerov je bilo meseca julija v predelih Ljubljane... Napadi na brzojavno in telefonsko progo so bili meseca julija z izjemo enega primera vsi v predelu Ljubljane. Zato jih moramo pripisati organizaciji, ki ima svoj sedež v Ljubljani...«

V ilustracijo le nekaj večjih akcij borbenih skupin. Sredi julija 1941 je borbena skupina na Večni poti napadla italijansko patroljo, ki je imela nekaj ranjenih. Dne 24. julija je bila sabotažna akcija na železniško progo na Viču, 29. julija je bil komaj nekaj korakov od sedeža XI. armadnega zbora ustreljen gestapovec, 1. avgusta je bil v Šiški ustreljen gestapovec, dva karabinjerja pa sta bila ranjena. Isti dan je bila zaradi sabotažne akcije pretrgana večerna oddaja ljubljanske radijske postaje. Dne 8. avgusta je bil na Brdu pri Ljubljani ustreljen agent tajne fašistične policije, z razstrelivom je bil uničen transformator v Šiški in električni daljnovod pri Kosezah. V noči od 17. na 18. avgust je bil pri Polju za 24 ur ustavljen železniški promet, ker je bila s sabotažno akcijo uničena železniška proga.

Vprašanje zase je »oborožitev« borbenih skupin. Revolver je bila velika dragocenost in smele so ga uporabljati le za najtežje akcije, kajti orožje, ki so ga pridobivale, je moralo iti za partizane. Podobno je bilo z bombami. Med najbolj uporabljenimi »orožji« so bile klešče za rezanje žic, noži in železne piramidice za uničevanje okupatorskih avtomobilskih in kamionskih obročev. »Orožje« so bile tudi steklenice z bencinom, ki so jih metali na okupatorjeva vozila. Včasih je bilo »orožje« tudi frača — kadar so metali v vojašnice letake, namenjene italijanskim vojakom ali zastrupljene koščke mesa za uničevanje policijskih psov. »Orožje« so bili tudi železni opilki, svinčeni klini in podobno, vse, s čimer so povzročali okupatorju materialno škodo.

V začetku avgusta 1941 je prešlo vodstvo osvobodilnega gibanja na nove organizacijske oblike ljubljanske borbene sile.

Mnogo borcev borbenih skupin je odšlo v partizanske enote, kamor so prenesli izkušnje iz oboroženega boja v Ljubljani, drugi so bili razporejeni v prve enote Narodne zaščite in so postali njeni organizatorji, najbolj hrabre in predane borce pa je partijska določila za delo pri Varnostni obveščevalni službi. Avgusta 1941 je CK KPS osnoval poseben sektor partijskega dela Obveščevalno in varnostno službo, ki naj bi se v okviru celotnega osvobodilnega gibanja sistematično ukvarjala z bojem proti podtalni dejavnosti sovražnikov osvobodilnega gibanja. Septembra 1941 je Slovenski narodnoosvobodilni odbor na svojem prvem zasedanju potrdil sklep CK KPS o formiranju Obveščevalne in varnostne službe. Organizacijo in vodstvo te službe je poveril CK KPS. Kmalu za tem se je Obveščevalna in varnostna služba preimenovala v Varnostno obveščevalno službo OF.

Varnostna obveščevalna služba OF je postala sestavni del osvobodilne akcije, specifično orožje osvobodilnega boja, ki je služilo predvsem slabljenju okupatorjevega zaledja, njegove špijonske mreže in njegovega političnega sistema ter boju proti kontrarevoluciji.

Že ob ustanovitvi se je začela razvijati v dve smeri — v obveščevalno in varnostno, vendar je bila to enotna organizacija, v kateri je bilo delo varnostne službe neločljivo povezano z delom obveščevalne službe in obratno.

Obveščevalna služba se je delila na množično in specialno. Množična obveščevalna služba je zajemala skoraj vse pripadnike OF, ki so zbirali podatke v svoji najbližji okolici. Zbirala je podatke političnega, vojaškega, ekonomskega in kulturnega značaja. Iz njih je vodstvo spoznavalo tudi odnos do okupatorja in kontrarevolucije pa tudi do akcij Osvobodilne fronte. Posebna ali specialna obveščevalna služba je razširila svojo dejavnost v okupatorjevih vojaških enotah in štabih, v njegovih političnih in oblastnih forumih, med pripadniki kontrarevolucionarne bele garde in mihailovičevci. Prodrla je na italijansko kvesturo in dobila med drugim vpogled v delo vodilnih slovenskih policijskih uslužbencev, ki so bili okupatorjevi najožji sodelavci. Imela je svoje sodelavce celo na sedežu XI. armadnega zbora, pri tajni fašistični policiji in pri karabinerjih. Uspelo ji je prodreti v špijonsko mrežo kontrarevolucionarnih formacij, v škofijo in vrsto drugih kontrarevolucionarnih ustanov, ki so delovale proti osvobodilnemu gibanju. Med drugim je tudi ugotovila, da je voditelj kolaboracije in izdaje na Slovenskem bivši ban in ljubljanski župan dr. Marko Natlačen.

Tako temeljito in sistematično delo obveščevalne službe je omogočilo uničenje najvidnejših nosilcev izdajalske pete kolone in sovražnih vohunskih centrov. S svojimi dragocenimi odkritji je obvarovala obveščevalna služba osvobodilno gibanje tudi pred političnimi vdori reakcije v njene vrste, mnogokrat je pravočasno opozorila na nameravane aretacije vidnejših ljubljanskih aktivistov pa tudi na nenadne napade na partizanske enote.

Prve varnostne skupine so bile formirane v začetku jeseni 1941. Zaradi izredno težkega, tveganega in odgovornega dela je določila partija za varnostno službo svoje dobro preizkušene člane in skojevce, ki so se posebno izkazali v delu borbenih skupin.

Delo varnostnikov je bilo toliko težje, ker so se borili v Ljubljani, sredi najmočnejše okupatorjeve postojanke. Njihove naloge so bile zelo različne. Opravljali so najtežje sabotажne in diverzantske akcije v dobro zavarovanih sovražnih bazah, sodelovali so pri težjih akcijah Narodne zaščite, odvzemali pa so tudi sovražniku velike količine orožja, vojaškega blaga in denarja za partizansko vojsko in ljubljanske potrebe. Najbolj znan je odvzem enega milijona lir v poštni hranilnici septembra 1942 in odvzem 424.000 lir na davčni upravi. Reševali so tudi najbolj kompromitirane voditelje osvobodilnega gibanja iz ječ in jetniškega oddelka splošne bolnišnice. Na podlagi poročil obveščevalne službe so plenili sovražnikov propagandni material, uničevali njegove tiskarne in vohunske centre in razbijali njegovo vohunsko mrežo.

Kot specifična vojaška formacija so na podlagi vsestransko dobro preverjenih izsledkov obveščevalne službe in po obsodbi uničevali tudi posamezne izdajalce, ki so zavzemali v okupatorjevem vojaškem in političnem sistemu najvidnejša mesta, predvsem tiste, ki so pripravljali bratomorno klanje med slovenskim narodom. Odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitvev, sprejet 16. septembra 1941 na prvem zasedanju SNOO, je točno opredelil, katera dejanja proti narodu in njegovemu osvobodilnemu gibanju se kaznujejo s smrtjo. Določil je tudi, da bo za inkriminirana dejanja sodilo posebno sodišče po naglem ustnem in tajnem postopku.

O justifikaciji najvidnejših organizatorjev sovražnih oboroženih formacij in konfidentov, je bil v Slovenskem poročevalcu objavljen komunike, v katerem je bila opisana njihova izdajalska dejavnost.

Našteli jih bomo le nekaj. Dne 1. oktobra 1941 je bil objavljen komunike, da je bil ustreljen konfident Alojzij Notar in da »sta padla dva strela na razkrojevalca jugoslovanske armade, nemškega in italijanskega vohuna ter denuncianta — izdajalskega generala Rupnika«. Dne 20. februarja 1942 so člani VOS OF izvršili smrtno obsodbo nad veleindustrijalcem Avgustom Praprotnikom, predsednikom fašistične industrijske zbornice, vnetim zagovornikom ustanovitve slovenske policije in pobudnikom izdajalskih oboroženih formacij iz liberalnih vrst. Dne 16. marca 1942 je VOS OF justificirala študenta Franca Župca, vodilnega člana klerofašistične Straže in člana direktorija fašistične študentske organizacije GUFF, ki je bil kriv aretacij mnogih ljubljanskih aktivistov. Dne 18. marca je VOS OF izvršila obsodbo nad študentom Jaroslavom Kikljem, organizatorjem skrajne klerofašistične skupine Mladci, vodilnim članom GUFF. Dne 26. maja so organi VOS OF justificirali dr. Lamberta Ehrlicha, začetnika političnega in policijskega sodelovanja z okupatorjem. Najbolj izčrpen je bil komunike ob likvidaciji voditelja slovenske kontrarevolucije dr. Marka Natlačena, nad katerim je bila sodba izvršena 13. oktobra 1942.

Pri takih in podobnih akcijah je padlo na ljubljanskih ulicah veliko število članov VOS OF. Prvi, že 25. oktobra 1941, je izkrvavel Ernest Belak.

Da bi množičnost borbenih skupin še bolj razvili in tudi postavili na vojaško raven, ki naj bi ustrezala tedanjemu položaju, je začelo vodstvo osvobodilnega gibanja septembra 1941 v Ljubljani organizirati Narodno zaščito — NZ. Odlok o ustanovitvi Narodne zaščite je izšel v Slovenskem poročevalcu šele 17. oktobra 1941, ko je bilo v Ljubljani že precej desetih in vodov NZ. Ustanovni odlok je poudaril, da je NZ sestavni del slovenske oborožene sile in da so njeni oddelki podrejeni glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet.

Narodna zaščita je imela v Ljubljani, kjer niso mogle operirati partizanske enote, izrazito vojaške naloge. Izkušnje Ljubljanske NZ so močno vplivale na razvoj in oblikovanje NZ drugod v Sloveniji, predvsem v mestih in večjih krajih. Na podlagi izkušenj je glavno poveljstvo 24. januarja 1942 izdalo pravilnik Narodne zaščite.

Narodna zaščita je v Ljubljani nadaljevala delo borbenih skupin, le da je bila organizirana čisto po vojaško. Do konca leta 1941 je imela le desetine in vode, v zimi 1941—1942 pa so bile organizirane še čete in bataljoni. Njihovo delo je steklo do spomladi 1942, ko je imela Ljubljana v šestih bataljonih po rajonih in posebnem bataljonu NZ na železnici okrog 3000 borcev. Razen bivših borcev borbenih skupin so se vključevali še številni novi, saj je bila dolžnost vsakega za orožje sposobnega moškega, da se vključi v NZ. Vključilo se je tudi mnogo žensk, predvsem pa mladina, ki je imela v letu 1942 nekaj časa samostojen bataljon NZ.

Narodna zaščita ni bila zaledna ali pomožna vojaška organizacija, ampak del osvobodilne vojske. Na tečajih za ravnanje z orožjem, predvsem pa na raznih akcijah, so se vojaško vzgajali bodoči partizani. S tem je NZ omogočila uspešnejšo mobilizacijo že v pomladanski ofenzivi 1942 in tudi pozneje.

Prva večja akcija NZ v Ljubljani je bila 6. oktobra 1941, ko sta na velesejmu eksplodirali dve bombi, 11. oktobra je sledil odvzem več sto odev v Mestnemu domu za partizane, kmalu za tem so zaščitniki skupaj s pripadniki osvobodilnega gibanja na policiji odnesli iz šempetrske vojašnice okoli 300 pušk, 4 lahke strojnice, 175 pištol s strelivom, ročne bombe, mnogo šotorskih kril in še drugo vojaško opremo, vse to odpeljali v ljubljansko okolico in oddajali partizanom. Narodna zaščita je vodila tudi sabotažne akcije v tovarnah, ki jih je bilo mnogo in so bile stalne. Tako so na primer zaščitniki v treh akcijah uničili parne kotle in druge naprave v kemični tovarni, ki je izdelovala glinico za italijanskega okupatorja. Šele nemški okupator je v letu 1944 tovarno toliko usposobil, da je lahko delala v omejenem obsegu. V tovarni Saturnus so zažgali dva vagona konzervnih škatel, ki so jih morali izdelati za italijansko vojsko. Po zažigu vagonov je šel ves tovarniški vod NZ v partizane. Takih in podobnih akcij je bilo mnogo. Najtežje akcije je ves čas opravljala železniški bataljon. Stalnemu uničevanju voznega parka se je pridružila še težja naloga: odprema vagonov s ponarejenimi listinami za partizansko vojsko. Poleg blagaki ga je zbrala in na veliko nabavila ljubljanska intendantca, je bilo v teh vagonih tudi mnogo blaga, ki so ga železničarji v nevarnih akcijah zaplenili iz vojaških okupatorjevih transportov. Zgodilo se je celo, da so vagon za italijansko vojsko »preusmerili« in ga poslali na določeno postajo, kjer so blago prevzeli partizani. Samo do kapitulacije Italije je bilo iz Ljubljane poslanih okrog 50 vagonov blaga za partizansko vojsko, delavnice, bolnišnice in tiskarne.

Kmalu po septembrskem zasedanju vrhovnega plenuma OF je bilo osvobodilno gibanje v Ljubljani že tako močno, da je Boris Kidrič to razdobje imenoval »država v državi«.

Toda za »državo v državi« ni značilno samo to, da je bila OF močna in zasidrana povsod od hišnih odborov do najbolj občutljivih okupatorjevih postojank. Odbori OF so bili že zametki oblasti in vsi pripadniki osvobodilnega gibanja so upoštevali odredbe OF, medtem ko so sabotirali okupatorjeve odredbe in zakone. Razen tega je imelo osvobodilno gibanje takrat že svoje vojaške formacije, varnostno, obveščevalno, finančno-gospodarsko, intendantsko, sanitetno in propagandno službo. Propagandna služba je imela svojo ilegalno radijsko oddajno postajo, v tajnih grafičnih tiskarnah in mnogih ciklostilnih tiskarnah pa so tiskali desettisoče letakov in lepakov, Slovenski poročevalec, Osvobodilno fronto, Delo in Mlado Slovenijo, ki so izhajali v nakladah do 6000 primerkov. Tiskarne so izdelale tudi več tisoč obrazcev za ponarejene dokumente, pozneje tudi za živilske nakaznice.

Eden najvidnejših odrazov »države v državi« so bile tako imenovane »plebiscitne akcije«, v katerih se je Ljubljana prvič javno opredelila za osvobodilno gibanje in s tem proti okupatorju. Za 29. oktober in 1. december 1941, za 3. januar in 7. februar 1942 je OF v Slovenskem poročevalcu pa tudi po svojih zvezah skoraj do slehernega človeka, pozvala Ljubljančane, naj med 7. in 8. uro zvečer demonstrativno zapustijo ulice in lokale. Dejansko je bila Ljubljana v teh urah popolnoma izumrla.

O akciji 29. oktobra je poročal italijanski polkovnik Luigi Brucchiatti: »... Prebivalstvo je v celoti sledilo pozivu, naj med 19. in 20. uro zapusti javne lokale in ceste. Ob 20. uri so mnogi spet v skupinah zapustili svoje domove in dobesedno vdrli v javne lokale in na ulice.«

Boris Kidrič je zapisal o akciji 3. januarja 1942, ki je bila posvečena prvim žrtvam boja: »Stvar je krasno uspela. Vse ljubljanske ulice so bile posute s slovenskimi zastavicami s črnim robom, s pozivom IO OF in s črno obrobljenimi imeni Šlander in Šerčer... Med 7. in 8. uro so bile ulice, lokali in gledališča prazna. Stvar je nov plebiscit za OF.«

Leto 1941, predvsem pa razdobje »država v državi« je bilo odločilnega pomena za vsa nadaljnja leta boja v Ljubljani. V OF je bilo jeseni 1941 pove-zanih okrog 90 % Ljubljančanov. Ustvarjene so bile vojaške in politične or-ganizacije, ki so se jim v letu 1942 pridružile še množične organizacije OF: Zveza slovenske mladine, Slovenska protifašistična ženska zveza in Delavska enotnost. V letu 1942 je polet na zunaj sicer upadel zaradi hudega okupator-jevega nasilja, odгона več kot ene petine Ljubljančanov v italijanska taborišča in odhoda v partizane, vendar so borbene akcije po številu in ogórcenosti celo prese-gale tiste iz leta 1941. Pač pa je plamen upora znova živo zagorel v letu 1943 in ni ugasnil niti v letu 1944, v času najhujšega nemškega in domobran-skega nasilja.

Mesto v žici

Okupator je zelo zgodaj spoznal, da predstavlja zanj Osvobodilna fronta zelo nevarnega nasprotnika. Zato je začel s protiukrepi, ki jih je vedno bolj stopnjeval. Tako je postajala Ljubljana prizorišče različnih oblik boja med okupatorjem in osvobodilnimi silami slovenskega naroda, organiziranimi v Osvobodilni fronti.

Italijani so takoj po zasedbi Ljubljane vzpostavili policijsko ravnateljstvo, imenovano kraljevo kvesturo. Od vsega začetka je bila glavna skrb policije zasledovanje komunistov in že 28. aprila so izdali aretacijska povelja za 32 znanih komunistov, od katerih se je približno polovica pravočasno umaknila aretaciji. Odslej so se aretacije množile, kakor so se v mestu množile razne akcije proti okupatorju. Iz italijanskih dokumentov je razvidno, da si je oku-pator kmalu po prihodu v Ljubljano začel iskati ovaduhe, saj so civilni kara-binjeri že 2. junija zahtevali 5000 lir za nagrajevanje konfidentov. Junija začno tudi tiralice za najvidnejšimi komunisti, organizatorji osvobodilnega gibanja in odslej so skoraj na dnevnem redu. Policijske sile so ob pomoči vojaštva izva-jale akcije za »vzdrževanje reda« in preiskale posamezne predele mesta. Naj-večja takšna akcija v letu 1941 je bila v noči med 1. in 2. avgustom. V Šiški so to noč aretirali 24 oseb. V Mostah, kjer je s policijo sodelovalo 1000 vojakov divizije Granatieri di Sardegna, so jih aretirali še več. Dne 10. septembra je izdal visoki komisar Grazioli uredbo o uvedbi izrednega vojaškega sodišča in smrtno kazni. Da se ne bi ljubljanski zapori preveč polnili, je izdal Grazioli 20. septembra odredbo, po kateri se uvede fašistična praksa konfinacije »ne-varnih oseb« v notranjosti Italije, konec leta 1941 so tudi obsojence pošiljali v italijanske zapore. Dne 7. novembra 1941 je podpisal Mussolini ukaz o usta-novitvi vojaškega sodišča II. armade v Ljubljani, ki je odslej sodilo vsem, ki so bili osumljeni upora proti državi. Sodišče je zasedalo skoraj dnevno. Od 16. novembra 1941 do konca leta 1942 je obravnavalo 4787 obtožb proti 6707 Slovincem, od katerih je bilo približno polovica Ljubljančanov ter jih 69 ob-sodilo na smrt, 238 na dosmrtno ječo, 4548 pa na zaporne kazni do 30 let.

Eden najpomembnejših okupatorjevih ukrepov proti uporni Ljubljani je bila postavitev žične meje med Ljubljano in podeželjem. Njen pravi namen je bil, da je omogočila celo vrsto drugih ustrahovalnih ukrepov.

S svojo okrožnico z dne 19. januarja 1942 je izročil Mussolini vojski v Ljubljanski pokrajini najširša pooblastila.

Vojska je takoj pripravila obsežen načrt za ograditev Ljubljane in za izredno temeljito čistko v mestu.

Vodstvo upora je pravočasno izvedelo za okupatorjev načrt. Izdana je bila direktiva za poostreno konspiracijo, najbolj kompromitirani so bili poslani v partizane, mnogo jih je šlo v strogo ilegalnost. Ljubljanska dokumentna tehnika je izdelala kopico ponarejenih dokumentov, s katerimi so se ilegalci krili. Aktiv Centralne tehnike je tekmoval z intendantnim aktivom, kdo bo iz Ljubljane pred blokado odposlal več blaga: prvi za tehnike, ki so nastajale zunaj Ljubljane, drugi pa za partizanske čete in bolnišnice.

Že konec januarja 1942 so začeli tisoči italijanskih vojakov okrog Ljubljane v zemljo zabijati kole, med njimi pa so razpeli skrbno prepleteno ograjo iz bodeče žice. Ograja je bila okrog dva metra visoka, široka pa ponekod — predvsem ob izhodih iz mesta — do šest metrov. Žična ograja, ki je oklepala mesto je bila dolga okrog 32 kilometrov. Ob njej so zgradili 69 bunkerjev z mitralješkimi gnezdi, ki naj bi branili žično ograjo, hkrati pa mesto pred morebitnimi partizanskimi napadi. Ob vseh izhodih iz mesta so postavili močne utrdbe — bloke — z dobro oboroženimi posadkami. Vseh vojakov, ki so stražili ob žici, je bilo okrog 3.000.

Dne 23. februarja je bila zapora končana. Še isti dan je izdal visoki komisar Grazioli razglas o prepovedi izhoda iz mesta Ljubljane. Blok je smel prekoračiti le tisti, ki je dobil za to posebno dovoljenje. Vse, kar je kdo prenašal ali prevažal, so na bloku skrbno pregledali, da bi preprečili preskrbovanje partizanskih enot.

Nekaj ur zatem, ko je izšel Graziolijev razglas, so se začele v mestu množične blokade, preiskave in racije, kakršnih Ljubljana dotlej še ni doživela. Trajale so vse do 15. marca. Ob njih je bilo aretiranih več tisoč Ljubljančanov in o njihovi usodi so odločali denuncianti. Prek 800 ljudi, ki so jih obdržali v zaporih, so kmalu za tem poslali v italijanski taborišči Čiginj in Gonars.

V izredno težkem položaju, v kakršnem se je znašla Ljubljana zaradi hermetične zapore mesta in zelo hudega okupatorjevega nasilja, je odredilo vodstvo osvobodilnega gibanja vsem borcem v mestu in okolici, ki jo je žica odrezala od mesta, za takrat najvažnejšo borbena nalogo — prebijanje blokade.

V najtežjih okoliščinah je bilo treba spet vzpostaviti vse dotedanje zveze in še mnogo novih zvez za pošto, za prehod kurirjev in novih borcev in najti najrazličnejše možnosti za odpošiljanje blaga. Hkrati je bilo treba v mestu nadaljevati, pospešiti in še povečati politične, propagandne, obveščevalne, vojaške in sabotažne akcije. Številne akcije iz tega časa potrjujejo, da so ljubljanski borci to nalogo izpolnili.

Na fronti prebijanja blokade se je borilo in kalilo mnogo borcev, med njimi tudi taki, ki dotlej še niso bili preizkušeni v težjih nalogah.

Organizatorji osvobodilnega gibanja in najbolj kompromitirani aktivisti so odhajali in prihajali v Ljubljano po železnici, preoblečeni v železničarje. Borci so od časa do časa, kadar na blokih ni bilo prehudega nasilja, odhajali čez blok

s ponarejenimi dokumenti. Največkrat so se prebijali iz Ljubljane pod ali skozi žično ograjo, v kateri so napravili zaščitniki dobro zakrite prehode. Odhajali so do javk v okoliških vaseh, od koder so jih vodili do partizanskih enot.

Neverjetno iznajdljivost pa tudi hrabrost in požrtvovalnost so pokazali vsi, ki so odpremljali blago iz Ljubljane. Trgovci iz okoliških vasi pa tudi ljubljanski prevozniki in predvsem šoferji ljubljanskih tovarn so vozili opremo in druge potrebščine za partizane, bolnišnice in tiskarne skrito med drugim blagom, pod dvojnimi dnom kamiona ali vprežnega voza, pa tudi pod smetmi in odpadki. Večje prevoze blaga je od prvih javk onstran žice pa do partizanskih enot spremljala in zavarovala zaščita. Mnogo gojzerjev, orožja in streliva so vozili v »originalno« zaprtih bitumenskih sodih, na katerih je bil naslov izmišljenega naročnika. Največ najraznovrstnejšega blaga pa so prepeljali železničarji v petnajststonskih vagonih s ponarejenimi listinami. Uslužbenci mestne reševalne postaje so tajno vozili zdravila in sanitetni material, v ljubljansko bolnišnico pa so pripeljali in spet odpeljali tudi marsikaterega hudo ranjenega partizana.

Ogromno blaga — čeprav v majhnih količinah, vendar skoraj dnevno — so prenašali delavci, ki so stanovali onstran blokov, uslužbenci in študentje, vozile so ga mlekarice in zelenjadarice.

Med ljubljanske borbene akcije moramo šteti tudi delo vseh, ki so sodelovali v tehničnem aparatu osvobodilnega gibanja, tako imenovani Centralni tehniki — CT, to se pravi skoraj nepretrgane akcije tistih, ki so tiskali ilegalni tisk, raznašalk tiska, kurirk in vseh, ki so imeli pri sebi javke. Predvsem velja to za leto 1942, ko so na mestu ustrelili vsakogar, pri komur so našli le droben letak osvobodilnega gibanja, kaj šele, če so pri kom odkrili grafično ali ciklostilno tiskarno ali koga našli za tiskarskim strojem. In vendar je Centralna tehnika v letu 1942 vzpostavila v Ljubljani tri nove ilegalne grafične tiskarne, po raznih predelih mesta pa je imela več desetih ciklostilnih tiskarn. Samo Slovenskega poročevalca je izšlo v tem letu 52 števil v nakladi do 8000 primerkov, pa tudi od drugih osmih ilegalnih listov, ki so izhajali v tem letu, je imel vsak naklado od 2000 do 6000 primerkov. Razen tega je izšlo 30 brošur s politično in vojaško vsebino, dve pesniški zbirki in obširni leposlovni Slovenski zbornik 1942.

V letu 1942 je ustanovila CT tudi niz tiskarn pri vojaških štabih, pokrajinskih in okrožnih vodstvih, pa tudi številne partizanske delavnice in vse to tudi opremila. Enega največjih uspehov v odpremi blaga sta dosegla aktiv železničarjev in aktiv CT, ko sta en dan pred začetkom velike sovražnikove poletne ofenzive, to je 15. julija 1942, odpremila z ljubljanske glavne železniške postaje štiri ilegalne vagone polne strojev za partizanske delavnice.

Na javkah, to je v številnih ljubljanskih stanovanjih in lokalih, so se aktivisti sestajali na krajše razgovore in na razgovore s kurirkami, tam so kurirke izmenjavale pošto, kurirji zunanjih okrožij so se sestajali z ljubljanskimi kurirkami pa tudi z organizatorji gibanja, tam so oddajali orožje in tajne časopise, na javkah se je v manjših količinah zbiralo blago, preden so ga spravili v večja ilegalna skladišča, kjer so ga pripravili za odvoz iz Ljubljane. Predvsem ob prebijanju blokade je izredno poraslo število javk v mestu pa tudi v najbližji okolici onstran žice. Brez javk si ne moremo zamišljati boja, kakršen je bil v Ljubljani, prav tako pa tudi ne brez kurirk, ki so povezovala

razne forume med seboj, pa tudi razne dejavnosti osvobodilnega gibanja z javkami. Znano je več primerov, da so se kurirke pa tudi tisti, ki so imeli javke, rajši dali ubiti, kot da bi izdali te, ki so jim zaupali to nalogo.

Okupator je ugotovil, da z žično ograjo, ki je mesto skoraj hermetično zapirala, ni pokoril Ljubljane. V mestu so se množile borbene in sabotažne akcije, na ljubljanskih ulicah so skoraj dnevno padali izdajalci in organizatorji bratomornega klanja, odhajali so borci, partizanska vojska je bila oskrbovana prav tako kot prej.

Zato je zgradil še »notranji obrambni pas«. Na ljubljanskih ulicah je postavil 37 bunkerjev, iz njihovih lin pa so gledale cevi strojnic. Tudi na križišča ulic je postavil strojnice in vojaki so bili v stalni pripravljenosti. Ulice so zapirali španski jezdeci, ki so puščali le ozek prehod.

Na podlagi Okrožnice 3 C sta visoki komisar in komandant XI. armadnega zbora 24. aprila 1942 objavila odlok o streljanju talcev. Že 1. maja sta padla prva dva ljubljanska talca, do oktobra pa še 133. Približno tolikšno je tudi število ubitih po smrtnih obsodbah vojaškega sodišča, na ulici zaradi akcije ali prenašanja ilegalnega materiala, pri prehajanju žične ograje in pri prevažanju vojaškega blaga čez blok.

Pred začetkom velike poletne ofenzive, ki je trajala od 16. julija do 4. novembra 1942, je okupator spet udaril po Ljubljani. V racijah od 24. junija do 1. julija so aretirali prek 20.000 moških od 16. do 50. leta starosti, ki so jih v veliki meri zajeli na ulici. O njihovi usodi so odločali plačani konfidenti.

Po končani ofenzivi se je okupator, ki se je zdaj opiral tudi na belogardistične izdajalce, spet z vso silo vrgel na Ljubljano ter skušal doseči to, kar se mu ni posrečilo pred in med ofenzivo — streti Ljubljano.

V dneh med 22. decembrom 1942 in 15. januarjem 1943 je dovolil okupator belogardistični MVAC, da je izvedla samostojne racije in ji pri tem tudi pomagal. V 86 patroljah, ki so ponoči vdirale v stanovanja in aretirale približno 1.500 ljudi po že vnaprej pripravljenih spiskih, je bilo 123 članov ljubljanske MVAC — predvsem klerofašistični Stražarji in Mladci — 382 članov podeželskih vaških straž, 246 italijanskih vojakov in 82 karabinerjev, več tisoč pa jih je bilo v zavarovalnih patroljah in stražah ob žični ograji okrog Ljubljane. V teh racijah belogardisti niso aretirali le osumljenih pripadnikov osvobodilnega gibanja ampak tudi marsikaterega tekmeča iz lastnih vrst. Ob tej prvi in edini belogardistični akciji v Ljubljani so prebivalci dožobra spoznali izdajalsko belo gardo in odpor proti njej je rasel, predvsem še zato, ker so postopali belogardisti z aretiranci še bolj kruto kot okupator.

Leto množičnega upora

Kljub okupatorjevemu nasilju in belogardističnim racijam se je ljubljansko osvobodilno gibanje konec leta spet okrepilo in raslo tako, da je v letu 1943 spet doseglo poln polet. V Ljubljani sta bila nekaj časa tovariša Kardelj in Kidrič, ki sta ljubljanskemu vodstvu mnogo pomagala pri prebroditvi trenutne krize, pri iskanju novih oblik dela in pri pridobivanju »sredine«. Bila sta tudi pobudnika konference Delavske enotnosti, na kateri je bil izvoljen glavni odbor, in IV. zasedanja vrhovnega plenuma OF, ki je ustvarilo še večjo enotnost OF in močno utrdilo položaj partije in vlogo delavskega razreda.

Marca 1943 so bili odbori Delavske enotnosti že po vseh rajonih, do kapitulacije Italije jih je bilo več kot sto. Odbori Delavske enotnosti v tovarnah in podjetjih niso le nadomestili odborov OF, ampak so imeli še posebne naloge: poudarjanje vloge enotnosti delavskega razreda, maksimalno mobilizacijo delavcev za partizane, za sabotažo in za borbene akcije v sklopu NZ.

V Narodni zaščiti, ki je bila v tem času okrepljena z borci VOS OF, je bilo največ delavcev in mladine. Poleg stalnih akcij za prebijanje blokade in borbenih akcij v mestu, so bile zelo množične zaplembe velikih količin vojaškega materiala, radijskih sprejemnikov in oddajnikov in pisalnih strojev okupatorju in izdajalcem, pa tudi številne hišne preiskave pri znanih belo- in plavogardistih in zaplembe vohunskega materiala. Slej ko prej so bile tudi razorožitvene akcije in akcije za odvzem večjih količin orožja in streliva, predvsem so bile na dnevnem redu večje ali manjše sabotažne akcije.

Pri vseh štabih Narodne zaščite od okrožnega do četnih so bile ustanovljene posebne mobilizacijske komisije za množično mobilizacijo v partizanske enote, med drugim že tudi za Ljubljansko brigado, ki je bila že v načrtu glavnega poveljstva. Za prehode teh borcev so bili pripravljene številni novi prehodi skozi in pod žično ograjo, pripravljene so bile tudi posebne zlozljive naprave, podobne lestvam, za prehod na nekem skritem mestu na Rudniku, kjer žična ograja ni bila preveč široka. Posebne odprtine v žični ograji je pripravljala NZ skupaj z intendantnim aktivom tudi za podajanje intendantnega blaga skozi žično ograjo, kajti poleti 1943 je bilo prevažanje blaga iz Ljubljane zelo otežkočeno, in v skladiščih se je kopičilo ogromno blaga.

Najbolj značilna oblika množičnega upora proti okupatorju so bile javne demonstracije, ki jih je ljubljansko vodstvo organiziralo v letu 1943. To niso bile več »tihe« demonstracije, kakršne so bile konec leta 1941 in v začetku leta 1942, ampak množične borbene demonstracije pred sedeži okupatorjeve civilne in vojaške oblasti, kakršne je takrat zahteval politični položaj za slabljenje okupatorjeve moči, predvsem pa potreba, da se pomaga ljudem po zaporih in taboriščih.

Ker je vodstvo predvidevalo, da bo okupator na take demonstracije odgovoril z najhujšim nasiljem in da bo morda celo streljal v množico, je demonstracije zelo temeljito pripravljalo. Da bi množice vzgajalo za vedno težje, vedeno bolj množične demonstracije, je začelo s protestno komemoracijo na pogrebu Malči Belič, ki so jo konec januarja ubili pri mučenju, in z manjšimi demonstracijami februarja 1942 pred belgijsko vojašnico, kjer so demonstranti zahtevali bolj človeške razmere za tiste, ki jih je aretirala bela garda. Od teh prvih množičnih demonstracij so se akcije stopnjevale vse do mogočne demonstracije 1. avgusta.

Vsega je bilo v Ljubljani v letu 1943 22 množičnih javnih nastopov proti okupatorju in sicer 6 demonstrativnih komemoracij na grobovih žrtev fašizma, 11 demonstracij za izpust zapornikov in internirancev in 5 propagandnih demonstracij ob večjih porazih sil osi. Pri vsaki demonstraciji so močne vojaške in policijske sile ljudi razganjale na najbolj surove načine, po več desetih demonstrantov aretirale in grozile, da bodo streljale v množico. Za usmerjanje demonstracij pa tudi za zavarovanje starejših in mater z otroki so bile sestavljene posebne ženske borbene skupine, pri demonstraciji 1. avgusta pa je imela iste naloge tudi Narodna zaščita.

Najbolj znane in najbolj številne so bile tako imenovane »ženske demonstracije« za izpust internirancev in zapornikov.

Med 21. aprilom in 21. junijem je bilo pet demonstracij, pri katerih je do 3.000 žena — nekatere so prinesle dojenčke v naročju — pa tudi mladine, starčkov in stark zahtevalo najprej bolj človeško ravnanje z zaporniki in interniranci, kmalu zatem izpust starejših in mater z otroki, nazadnje pa brezpogojen izpust vseh. Te demonstracije so bile pred sedežem visokega komisarja in pred italijanskim vojaškim poveljstvom, dvakrat pa tudi pred škofovim dvorcem, saj se je razvedelo, da je škof interveniral pri okupatorju, naj izpusti iz taborišča tiste, ki so se prijavili za vstop v belo gardo. Pri vsaki demonstraciji je šla k italijanskim oblastnikom in tudi k škofu delegacija žena, ki je izročila pismene zahteve ne le demonstrantk, ki so se zbrale pred palačo, ampak vseh ljubljanskih žena. Škof Rožman se je obnašal do demonstrantk enako kot fašistični oblastniki. Prosil je za pomoč vojske in policije, ki je razganjala demonstrantke z orožjem in pretepanjem do krvi, poklical pa je tudi gasilce, ki so jih razganjali z močnimi curki iz gasilskih cevi.

Najbolj množična in najbolj ogorčena je bila demonstracija 1. avgusta 1943, takoj po padcu fašizma, ko je bilo že videti, da bo Italija prej ali slej kapitulirala. S to demonstracijo je Ljubljana odgovorila na »obvestilo« poveljnika XI. armadnega zbora generala Gambare z dne 30. julija, da razglas Badoglijeve vlade z dne 29. julija o izpustu političnih internirancev v Italiji ne velja za Ljubljansko pokrajino. S tem je postalo izredno pereče vprašanje, kaj bo z interniranci in zaporniki v notranjosti Italije, če se ne vrnejo pravočasno. Okrog 10.000 moških in žensk vseh starosti in poklicev se je zbralo pred sodiščem in zahtevalo takojšen izpust vseh zapornikov in vseh internirancev, preden pride novi okupator. Demonstracijo pred poslopjem so podpirali z glasnimi zahtevami po izpustu tudi zaporniki in sodnih zaporih, ki jih je okrožni komite KPS za Ljubljano že prejšnji večer po tajnih zvezah obvestil o demonstraciji. Tudi pri tej demonstraciji je bilo tako kot pri vsaki dosedanji, oziroma še huje. Ljudi so preteпали, gazili s škornji in najbolj surovo razganjali, zavozili so mednje celo s tanki in oklepnimi vozili. Aretirali so 31 demonstrantov, ki so jih še istega popoldneva obsodili na dolgoletne ječe in takoj odvlekli v italijanske zapore.

Tako številne, tako množične in ogorčene demonstracije mesta, obdanega z žično ograjo, so pokazale, da je stopnja upora v tem letu celo preseгла vzpon in borbenost, ki sta bila tako značilna za leto 1941, čeprav je okupatorjevo nasilje medtem močno poraslo in je imel že zaslonbo v beli gardi.

Novi okupator in domobranci

Ob kapitulaciji Italije in prihodu nemškega okupatorja v Ljubljano bloki v žični ograji tri dni niso bili zastraženi. V teh dneh je odšlo iz Ljubljane več tisoč ljudi. Razen borcev, ki so odšli v Ljubljansko in druge brigade, je odšlo tudi mnogo aktivistov, ki so prevzeli razne odgovornosti v centralnih oblastvenih in političnih forumih osvobodilnega gibanja, po raznih okrožjih in rajonih, precej kulturnikov, novinarjev, velik del tehničnega aparata in mladine. Kmalu zatem se je prebilo iz Ljubljane tudi domala celotno vodstvo ljubljanske partijske in frontne organizacije in Narodne zaščite.

Tiste dni, ko bloki niso bili zastraženi, je šla iz Ljubljane tudi dolga vrsta kamionov in voz, polnih raznega intendančnega blaga, potrebščin za tiskarne in delavnice, radijska oddajna postaja in še mnogo drugega. Ker je bilo v tistih dneh nemogoče izprazniti vsa skladišča, so blago odpremljali še prve dni po ponovni zasedbi blokov delno z zvijačo čez blok, še več pa skozi že pripravljene odprtine v žični ograji.

Zaradi tako množičnega odhoda in odhoda ljubljanskega političnega in vojaškega vodstva, so vse delo v novem okrožnem komiteju KPS, okrožnem odboru OF, v finančno gospodarskem odboru, v tehniki in v drugih forumih v okrožju in na terenu prevzele ženske. Novo ljubljansko vodstvo je delalo v izredno težkih razmerah, saj je moralo na novo vzpostaviti vso organizacijsko mrežo, ženske pa šele usposabljali za težke naloge, ki jih doslej še niso bile vajene. Iz Ljubljane je odšlo do jeseni 1943 že nekaj tisoč ljudi v partizanske enote. Okrog 20.000 jih je bilo po raznih zaporih in taboriščih. In vendar je zaradi idejne moči osvobodilnega gibanja teklo delo naprej, čeprav je bilo zdaj v mestu mnogo manj aktivistov, predvsem pa je ostalo le še malo preizkušenih kadrov.

Ljubljana v tem času ni bila več center osvobodilnega gibanja tako kot v letih 1941 in 1942, bila pa je še vedno zelo važen politični dejavnik. Zato je hotel novi, nemški okupator, Ljubljano čimprej streti z množičnimi aretacijami, mučenjem v zaporih in odgonom v nemška taborišča.

Že 24. septembra — komaj štirinajst dni po okupaciji Ljubljanske pokrajine — so Nemci iz vseh vrst izdajalcev ustanovili Slovensko domobransko legijo. Domobranci so izvajali v Ljubljani še hujše nasilje kot nemški okupator, ki je bil močno zaposlen na frontah in je dopuščal, da so domobranci v njegovem imenu in zanj strahovali mesto. Pod geslom: »Kdor ni z nami je proti nam!« so preganjali vsakogar, ki je kakorkoli pokazal, da je proti domobrancem in proti okupatorju.

V šolah — celo v osnovnih — so uvedli protikomunistična predavanja in izključili vse, ki so se kakorkoli upirali. Zaradi vohunov, ki so jih vzgajali predvsem v srednjih šolah, so bili ponekod izključeni celi razredi, mnogo izključenih dijakov so aretirali.

Tudi v tovarnah in podjetjih so začeli z obveznimi tedenskimi protikomunističnimi predavanji, pri katerih so poveljevali nacionalizem in njegov »pravični družbeni red.« Med delavci, kjer je bila delavska enotnost močno zasedrana, je bil bojkot predavanj dobro organiziran.

V drugi polovici decembra 1943 so začeli zbirati podpise za tako imenovano »protikomunistično poslanico«, ki je prikazala OF kot zločinsko in barbarško komunistično organizacijo, krivo za porušene in požgane domove, talce in izgnane družine. Podpisi — računali so, da bo podpisala celotna Ljubljana — naj bi bili podpora predsedniku pokrajinske uprave Leonu Rupniku in domobrancem pod nemškim okriljem. Podpise so zahtevali z grožnjo zopora, prisilnega dela in celo fizične odstranitve. Toda delavci, uslužbenci in intelektualci so se na razne načine izmikali podpisovanju, tako da so morali rok večkrat podaljšati.

Te njihove »politične akcije« je spremljalo najhujše nasilje. Noč za nočjo so aretirali ljudi, včasih po sto in še več v eni noči. Od oktobra 1943 do maja 1945 je samo domobranska policija aretirala in v zaporih kruto mučila okrog

6.000 Ljubljčanov, ki so jih potem Nemci odvlekli v svoja taborišča v Nemčiji, Avstriji, na Poljskem, v Franciji in na Švedskem, 55 pa so jih v letu 1944 ustrelili kot talce v Begunjah.

Domobranci so večino ljubljanskih zaporov spremenili v mučilnice. Najhujše je bilo v prehodnih policijskih zaporih, kamor so vodili zapornike iz vseh zaporov na zasliševanja in mučenje. V bivšem oddelku bolnišnice za duševne bolezni na Poljanski cesti je gospodaril predvsem domobranski »specialni vod«, ki je mučil zapornike z več kot sadističnimi metodami, tak pred osvoboditvijo, v noči med 3. in 4. majem 1945 pa je odvlekel 26 zapornikov in jih po zverinskem mučenju ubil blizu Turjaka Oktobra 1943 so zasedli domobranci tudi Tehnično srednjo šolo. Klet so spremenili v mučilnico, odkoder so odpeljali več desetih ljudi k Sv. Urhu, precej so jih pobili neznano kje. Domobranske mučilnice so bile tudi v Polju, Črni vasi, na Ježici, gradu Lisičje in v samostanu na Rakovniku. Najhujša mučilnica je bila pri Svetem Urhu pri Ljubljani, kjer so domobranci po zverinskem mučenju ubili okrog 250 ljudi. V letu 1944 je domobranska tajna policija »Črna roka« pobila mnogo Ljubljčanov v njihovih stanovanjih, druge so odvlekli iz mesta, jih ubili in pometali v Ljubljnico ali Savo, ali jih zakopali kje v gozdovih.

Kljub takemu nasilju Ljubljana do konca vojne ni klonila. Morda se zde akcije iz tega razdobja na prvi pogled manj pomembne, vendar je njihova večina v tem, da so jih izvrševali v veliki večini novi borci oziroma borke, ki so pri vsaki akciji tvegali življenje.

Tudi pod nemškim okupatorjem je bilo še nekaj množičnih akcij. Prva je bila 13. oktobra komemoracija na mestu, kjer so leto dni prej ustrelili 24 talcev za dr. Natlačena. Nemci so še isto noč aretirali okrog 100 ljudi. Izredno množična je bila demonstrativna komemoracija 1. novembra na grobovih talcev, pri kateri se je zbralo okrog 10.000 ljudi, čeprav so jih domobranci razganjali na najbolj surove načine in jih zasramovali. Tudi 1. novembra 1944 je bila na grobovih talcev komemoracija, vendar je bila tokrat udeležba manjša.

Tudi množične napisne in listkovne akcije v tem času niso zamrle. V času najhujšega nasilja so bile to že prave borbene akcije, ki so jih opravljale mladinske skupine in skupine Narodne zaščite ob večjih zmagah partizanskih enot in zaveznikov, 1. maja 1944, ob obletnici velike oktobrske revolucije, ob prodoru Rdeče armade na jugoslovanska tla, ko so po ljubljanskih ulicah raztresli 36.000 gesel s pozdravi RA in ob osvoboditvi Beograda.

Iz vrst mladih delavcev, članov Delavske enotnosti, so bile sestavljene posebne borbene ali udarne skupine, ki so izvrševale v svojih podjetjih sicer manjše, vendar stalne sabotažne akcije. Te udarne skupine so tudi podtikale ilegalne liste v poštne nabiralnike, lepile lepake po najbolj prometnih ulicah — med drugim tudi lepake s poimenskimi seznanji žrtev pri Sv. Urhu — in trosile letake. Samo avgusta 1944 je izdalo ljubljansko vodstvo sedem vrst letakov. Med njimi je bil tudi letak Delavske enotnosti s pozivi na boj proti okupatorju in njegovim hlapcem v nakladi 10.000 primerkov.

Posebnega pomena so bile v tem času množične politične akcije. Uspešen odgovor na podpisovanje »protikomunistične poslanice« je bila kampanja za AVNOJ. Po vseh hišah, tovarnah, delavnicah in ustanovah je bilo v največji tajnosti mnogo sestankov, na katerih so sprejemali resolucije, s katerimi so izražali vso podporo AVNOJ. Podpisalo jih je do 6.000 ljudi. To je bil velik

uspeh, saj so za protikomunistično poslanico kljub hudemu zastraševanju dosegli le okrog 5.000 podpisov. Marca 1944 se je kampanji za AVNOJ pridružilo še populariziranje Slovenskega narodno osvobodilnega sveta — SNOS, ki je zasedal februarja v Črnomlju.

Ob praznovanju obletnice oktobrske revolucije in osvoboditve Beograda je vsakdo, ki se je udeležil sestanka v proslavo obeh velikih dogodkov, dal po eno »števno liro«. Zbranih je bilo okrog 15.000 števnih lir, to se pravi, da je imelo osvobodilno gibanje takrat še toliko članov. Dejansko pa je bilo to število še precej večje. V tem času je bilo namreč že precej skupin in aktivov, ki so zaradi aretacij za daljši ali krajši čas izgubili zvezo z organizacijsko mrežo, vendar so vsi še naprej izpolnjevali svoje naloge v osvobodilnem gibanju.

Na zunaj najbolj vidna je bila množična akcija ob protikomunističnem zborovanju 29. oktobra 1944 na Kongresnem trgu, ki se ga je moral vsakdo udeležiti s kontrolnim listkom. Ko je množica zapustila Kongresni trg, je bil trg na gosto posut z borbenimi gesli proti domobrancem in okupatorju. Popisane in z listki posute pa so bile tudi vse ulice, ki so vodile na mesto zborovanja in ulice v Šiški.

Iz Ljubljane je odšlo v letu 1944 še okrog 200 borcev v partizane. Le redke so še lahko skrivaj prepeljali železničarji, redki so bili tudi tisti, ki so šli s ponarejenimi listinami čez blok. Največ se jih je prebilo skozi žično ograjo, ki pa so jo Nemci in domobranci še bolj zastražili kot prej Italijani.

Zadnje tedne pred osvoboditvijo je preživela Ljubljana v pripravah na prihod partizanov. Čeprav so domobranci in Nemci v veliki »provali« januarja 1945 opomirali več kot 400 ljubljanskih aktivistov, si je organizacija kmalu toliko opomogla, da je bila že marca vzpostavljena nova organizacijska mreža. Na novo so bili formirani tudi oddelki Narodne zaščite, ki so se pripravljali na sodelovanje s partizanskimi enotami v zadnjih bojih za Ljubljano in za čuvanje javnih objektov ob umiku okupatorja in domobrancev. Sleherni človek je imel določene naloge za sprejem partizanov, za vzpostavitev oblasti in za normalizacijo življenja. Tisoče žena je v nočni tišini šivalo dolge zastave, lepilo zastave in pripravljalo transparente. V vsej tajnosti se je pripravljala in tiskala slavnostna številka Slovenskega poročevalca, ki je izšla ob uri osvoboditve.

Vsa v zastavah in cvetju je Ljubljana 9. maja pozdravila borce oficirske šole glavnega štaba NOV in POS, ki so prvi vkorakali v mesto, nato pa še enote 29. hercegovske divizije, 15. in 18. slovensko divizijo. Dan za tem je z enakim navdušenjem sprejela prvo slovensko vlado. Predsednik prve vlade, Boris Kidrič, je dal v svojem govoru Ljubljani vse priznanje, ko je rekel med drugim:

»... V Ljubljani, tovariši in tovarišice, je bilo spočeto tisto ponosno gibanje slovenskega naroda, ki žanje danes svojo popolno zmago... Ljubljani gre danes predvsem zahvala za nastanek in razvoj Osvobodilne fronte. Ljubljani gre predvsem zahvala za njene velike zmage, Ljubljani gre zahvala za nastanek in razvoj partizanstva na slovenskih tleh...«

VIRI IN LITERATURA

I. Viri

1. Pisma med ljubljanskim vodstvom in vodstvom osvobodilnega gibanja Slovenije — arhiv CK ZKS.
2. Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. IZDG, Ljubljana 1963, stran 647.
3. Osebni spomini, ki jih je zbrala in jih hrani redakcija Ljubljane v ilegali.
4. Osebni spomini o Ljubljani — arhiv IZDG.
5. Slovenski poročevalec 1938—1941. SKZ, Ljubljana 1951, stran 337.
6. Mlada Slovenija 1941-42.
7. Slovenski poročevalec 1942—45.
8. Ponatis ilegalnih izdaj Dela iz let 1941-1942. CZ, Ljubljana 1942, stran 233.
9. Matija Maležič, Politično organizacijsko poročilo na mestni partijski konferenci za Ljubljano, 5. novembra 1948, stran 54.

II. Literatura

1. France Škerl, Ljubljana v borbi. MO ZB, Ljubljana 1950, stran 37.
2. France Škerl, Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945. Prispevki k zgodovini Ljubljane v letih fašistične in nacistične okupacije, Borec, Ljubljana 1964, stran 237.
3. France Škerl, Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov OF v letu 1941. Zgodovinski časopis XXI, 1967, str. 69—148.
4. Franček Saje, Belogardizem. SKZ, Ljubljana 1952, stran 641.
5. Stefanija Podbevšek, Sveti Urh. Borec, Ljubljana 1966, stran 632.
6. Tone Fajfar, Odločitev. CZ, Ljubljana 1966, stran 576.
7. Vida Lasič, Svetloba mladih let. Borec, Ljubljana 1962, stran 227.
8. Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. I. in II. knjiga. IZDG, Ljubljana 1962, stran 64.
9. Miroslav Luštek, Spomeniki NOB. Umetnostni spomeniki v Ljubljani. Turistično društvo Ljubljane, Ljubljana 1953.
10. Lokalne kronike
 - a) Kronika revolucionarnih let na terenu Dušana Turka-Duleta. TO ZB Dušana Turka, Ljubljana 1957. — b) Spomeniki NOB na Poljanah. Biografija važnih aktivistov, talci in žrtve, obeležja. TO ZB terena 24 talcev, Ljubljana 1960. — c) Mošćanska kronika od leta 1955 dalje. — č) Teren Tabor. TO ZB Tabor.
11. Članki in razprave iz knjig Ljubljana v ilegali I—IV

I. knjiga

Boris Kraigher, Partija je začela boj na položajih, ki jih je ustvarila pred vojno, str. 9—44. — Boris Kidrič, Kratak obris razvoja OF in sedanja politična situacija v Sloveniji, str. 45—69. — Lojze Očepek, Iz zapiskov predvojnega partijskega delavca, str. 94—109. — Marica Čepe, Centralna tehnika je zrasla iz predvojne partijske tehnike, str. 201—253. — Miroslav Luštek, Od 25. marca do prihoda okupatorja, str. 306—323. — Janez Vipotnik, Prostovoljci, str. 326—338.

II. knjiga

Boris Kidrič, Kratak obris razvoja OF in sedanja politična situacija v Sloveniji, nadaljevanje, str. 14—29. — Vladimir Krivic, O nekaterih značilnostih in problemih ljubljanske organizacije OF v letu 1941, str. 30—71. — Miroslav Luštek, O delu Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v letu 1941, str. 72—90. — Marica Čepe, Borbene grupe — prve ljubljanske partizanke enote, str. 184—203. — Dr. Metod Mikuž, Narodna zaščita v Ljubljani, str. 204—215. — Dr. Božena Ravnihar, Sanitetna organizacija v Ljubljani v prvem letu osvobodilne borbe, str. 320—334. — Zima Vrščaj, Tihe akcije, str. 421—432.

III. knjiga

Lidija Šentjunc, Partija v borbi za enotnost narodnoosvobodilnega gibanja, str. 12—55. — Dr. Ivo Juvančič, Ograditev Ljubljane z žično ograjo, str. 141—155. — Marica Čepe, Prebijanje okupatorjeve blokade, str. 234—284. — Milan Škerlavaj-Petrač, Centralna tehnika v dobi največjega poleta, str. 412—437. — Darja Ravnihar, Pregled ilegalnega tiska v Ljubljani v letih 1941—1945, str. 472—480.

IV. knjiga

Mira Svetina-Vlasta, Partija in OF v letih 1943—45, str. 11—61. — Vladimir Krivic, V Ljubljani 1943, str. 79—103. — Marica Čepe, Komemoracije in demonstracije v letu 1943, str. 114—159. — Dr. Tone Ferenc, Nemški okupator v Ljubljani, str. 187—229. — Ivan Križnar, Slovensko domobranstvo, str. 236—292. — Mitja Čepe, Domobranske propagandne akcije, str. 293—319. — Dr. Metod Mikuž, Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman in njegova okolica v NOB, str. 320—362. — Ivo Svetina, Varnostno obveščevalna služba OF v Ljubljani, str. 363—379. — Dr. France Škerl, Srednjeolci v Ljubljani v boju z okupatorjem, str. 390—423. — Marica Čepe, Ljubljana v zadnjih mesecih pred osvoboditvijo, str. 531—548.

ГОРОД ЛЮБЛЯНА — ПРИМЕР ВСЕНАРОДНОГО СОПРОТИВЛЕНИЯ

Резюме

По истечении нескольких недель после оккупации Словении в апреле 1941 г. Освободительный фронт словенского народа (ОФ) начал, тотчас после своего формирования, собирать оружие, брошенное капитулировавшими югославскими войсками, для вооруженной борьбы с итальянскими оккупантами. Состоялись первые саботажные акции и стычки с патрулями оккупантов. Летом сопротивление в гор. Любляна создало две специальные военные организации: Народную защиту (НЗ), насчитывавшую к весне 1942 г. около трех тысяч бойцов, распределенных в шесть батальонов, и Службу безопасности и разведки (ВОС), на которую возлагались специфические задачи (подрыв шпионской сети оккупантов, борьба против контрреволюции и п.). В Любляне сперва находилось также Главное командование словенских партизанских отрядов. В первом году оккупации Любляна послала в партизаны 500 жителей, а до окончания оккупации около 12 тысяч.

ОФ располагал в Любляне нелегальной радиостанцией, шестью типографиями и несколькими десятками печатных аппаратов (циклостильной техники). Выпущено печатных изданий: свыше одного миллиона экземпляров нелегальных листовок, полтора миллиона листовок, 52 брошюры и несколько сот поддельных удостоверений для подпольщиков. Поскольку оккупанты вопреки террора, ими применяемого, не постигли желаемого успеха в борьбе с народноосвободительным движением, они в феврале 1942 г. окружили город сплошным и непроходимым проволочным заграждением, укрепленным 69 огневыми точками (бетонными бункерами), чем город был герметически изолирован от окрестностей. Сразу после этой изоляции оккупанты дважды предприняли облавы и в течение одной из них арестовали 20 тысяч жителей. Несмотря на такую блокаду народноосвободительному движению удалось переправить из города много новых бойцов для пополнения партизанских отрядов и большое количество тонн товаров для снабжения военных частей, партизанских больниц, типографий и мастерских. В самом городе ежедневно происходили мелкие стычки; в одном только 1943 году жители организовали 22 массовых демонстраций.

Ввиду капитуляции Италии, 8 сентября 1943 г. Любляна подверглась оккупации германскими войсками. Спустя 16 дней домашние квислинги и предатели создали Словенскую домобранскую легию, проводившую террор хуже оккупантов: ею арестовано 6000 жителей и убито около 600. Однако, Любляна продолжала бороться вплоть до дня освобождения, т. е. до 9 мая 1945 года.

OBRAVNAVA

Matija Žgajnar: Že dalj časa se ukvarjam z raznovrstnimi vprašanji povezanimi z odporniškim gibanjem v Ljubljani, zato mi dovolite, da nekatere ugotovitve povezane z gradnjo bodoče žične meje okoli Ljubljane predočim predvsem v luči italijanskih dokumentov. Pas bodoče žice, kombiniran s sistemom bunkerjev okoli mesta je namreč imel izredno velik pomen za ves potek odporniškega gibanja v Ljubljani. Potem ko so v Ljubljani začeli delovati poglavitni nosilci odporniškega gibanja (KPS, Osvobodilna fronta, vrhovni plenum, glavno poveljstvo) se je Ljubljana v razmeroma kratkem času skoraj v celoti vključila v osvobodilno gibanje proti okupatorju. Mreža odborov OF je malone dosegla vsako hišo in slehernega Ljubljančana, saj je bilo že avgusta 1941 v Ljubljani 300 odborov OF. V tem obdobju klasičnega poleta OF je do prvih podatkov prišla tudi italijanska obveščevalna služba. Njen vohunski center je že 16. junija 1941 zabeležil tole: »V Ljubljani se iz dneva v dan krepi delovanje razsežne komunistične organizacije, ki razpolaga tudi s tiskanim ali ciklostiliranim periodičnim listom v slovenskem jeziku, z naslovom »Slovenski poročevalec«. Tega na veliko razširjajo po Ljubljani in Ljubljanski pokrajini in con, okupirani od Nemcev. Glede na obvestila, ki jih je prejelo poveljstvo, zbirajo komunisti tudi orožje, municijo in organizirajo tajna skladišča.«

Italijanski okupator je torej pravilno ugotovil, da so najnevarnejši komunisti — prve tiralice so izšle že leta 1941 — in je zato tudi vse pomembnejše ukrepe pripisal komunistom. Da ne ponavljam dejstev, ki jih je navedla že tovarišica Čepetova, naj opozorim še na drug italijanski dokument, ki govori o odmevu, ki ga je imel napad Hitlerjeve Nemčije na Sovjetsko zvezo. Ob tem dogodku se ustavljam prav zato, ker je gotovo prvorazrednega pomena za nadaljnji potek in razvoj odporniškega gibanja v Sloveniji in Jugoslaviji. Vemo tudi, da je bilo na ta dan ustanovljeno glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v Bernardovi hiši v Šiški. Poveljnik karabinjerjev Gabriele Pianese je o 22. juniju zapisal tole: »Dejstvo je, da je napoved vojne večina slovenskega prebivalstva sprejela z veseljem, čeprav prikritim ali tudi neprikritim. Največ manifestacij in najpredrznjših pa je bilo v tem času prav v Ljubljani.« In naslednji vojaški bilten z 9. avgusta spet poroča o žalitvah vojakov, sramotanju italijanskega kralja in duceja, o propagandnih napisih, komunističnih znakih, trganju in rezanju telegrafskih in telefonskih linij. Bilten ponovno ugotavlja, da je to delo komunističnih celic in centra, ki ima svoj sedež v Ljubljani. Italijanom je torej v tem času že povsem jasno, da upor vodijo komunisti in da je center odpora v Ljubljani. Sabotažne, razoroževalne in druge oborožene akcije, (narodne zaščite, borbenih skupin in varnostno obveščevalne službe) so prisilile generala Robottija, da je izdal vrsto varnostnih ukrepov. Med drugim je zahteval, da vojaki ne hodijo posamezno in da morajo biti oboroženi. Ljubljana je zares postala fronta, pravo bojišče.

Ko pa je bila 23. septembra 1941 v Tomačevem napadena patrolja 13. artilerijskega polka in isti dan v mestu še trije oficirji divizije sardinskih grenadirjev, je poveljnik divizije Tadeo Orlando ves besen zapisal, da ne more razumeti, da morejo biti možje, ki nosijo epolete sardinskih grenadirjev napadeni in niso v stanju, da napadalca podrejo s kroglo v trebuh. Zato je odredil »vojaki in oficirji morajo biti oboroženi s puško, zvečer pa se morajo izogi-

bati osamljenih krajev v predmestjih, v mesto morajo po trije skupaj z nabiti puškami in morajo streljati pri vsakem vznemirjanju prebivalstva«. Vsakemu vojaku, ki bi ubil napadalca, je obljubil mesec dni dopusta.

Italijanski oblastniki so sprejemali nove in nove ukrepe, izdajali tiralice in razpisovali nagrade za žive in mrtve vodilne komuniste. Dne 11. septembra je visoki komisar izdal odredbo, s katero je uvedel izredno vojaško sodišče in smrtno kazen, 20. septembra je razglasil konfinacijo, 3. oktobra pa je sledil ducejev razglas z 20 členi, ki so postali pravna podlaga za ustanovitev vojaškega vojnega sodišča (Tribunale militare di guerra).

Z bežnim pogledom se ustavimo še na tako imenovanih plebiscitnih akcijah, ki jih je IOOF razglasil za 29. oktober (dan osvoboditve izpod avstro-ogrskega jarma), 1. december (Zedinjenje jugoslovanskih narodov) in 3. januar 1942, razglašen kot praznik v spomin žrtev okupatorja, ki so padle v letu 1941. O manifestaciji 3. januarja imamo ohranjenih dvoje poročil, ki nazorno osvetljujejo to edinstveno akcijo. Boris Kidrič je 7. januarja zapisal v pismu CK KPJ: »Stvar je krasno uspela. Vse ljubljanske ulice so bile posute s slovenskimi zastavicami s črnim žalnim robom, s pozivom IOOF in črno obrobjenimi listki z imeni Šercerja in Šlandra. Med sedmo in osmo uro pa so bile vse ulice, lokali in gledališča prazni. Stvar je nov plebiscit za Osvobodilno fronto.« In sedaj še poročilo poveljnika kraljevih karabinerjev Brucchiattija o istih dogodkih: »Prebivalstvo zvesto sledi navodilom komunističnega propagandnega odbora, ki ga obvešča z letaki, tajnimi dopisi, periodičnimi publikacijami. Manifestacijo 3. januarja je zapovedala OF in je popolnoma dosegla svoj namen. Javnost se je med 19. in 20. uro v celoti umaknila z ulic.« (IOOF je namreč izdal letak s pozivom, da se javnost od sedme do osme ure zvečer umakne z ulic in s tem vsa Ljubljana manifestira svojo privrženost Osvobodilni fronti.) »Isti dan so našli tudi številne letake z napisi »Slava padlim za Slovenijo« in drugimi propagandnimi gesli. Te manifestacije prirejajo v spomin tistih, ki so jih italijanske oblasti obsodile na smrt zaradi atentatov in prevratnega delovanja. Ljudstvo jih razglašajo za mučenike, jim v spomin potresa letake in odgovarja z novimi atentati.« Dvoje kratkih poročil pove veliko.

Zgraditev žične meje in tej sledeče racije sta sprva povsem povezana dogodka. Kaj so hoteli Italijani doseči z obkolutitvijo Ljubljane? Mesto obkoliti z bodečo žico, ga temeljito zastražiti in zapreti, potem pa ga preiskovati po dolgem in počez, toliko časa, dokler ne bi zajeli ne le vseh vodilnih funkcionarjev - komunistov predvsem — ampak tudi vse aktiviste in simpatizerje osvobodilnega gibanja ter hkrati odkrili in zaplenili vsa materialna sredstva, ki jih je zbrala in imela Osvobodilna fronta, od hrane in obleke do streliva in orožja. Ta načrt so začeli uresničevati, brž ko je prvo besedo nad usodo Slovencev v Ljubljanski pokrajini 19. januarja 1942 dobila vojaška oblast oziroma dejansko komandant XI. armadnega zbora, general Robotti.

Mimogrede naj še povem, da so bila med civilno fašistično oblastjo, ki jo je predstavljal visoki komisar Grazioli in vojaško oblastjo, ki jo je predstavljal general Robotti, stalna trenja, kar dokazujejo številna poročila, ki sta jih pošiljala svojim nadrejenim v Rim.

V prvem razdobju je torej žična meja bila provizorična — služila je za zaporo Ljubljane, da je mogel okupator lažje in temeljiteje vršiti racije.

Slo jim je predvsem za to, da bi Ljubljano hermetično zaprli — seveda tudi z močnimi vojaškimi enotami — in jo potem prečesali in preiskali po dolgem in počez, ker so vedeli, da je Ljubljana center uporniškega osvobodilnega gibanja. Pozneje se je vloga bodoče žice vedno bolj spreminjala — postajala je obrambna črta. Pomladanski polet OF in partizanske vojske je pripeljal partizane v neposredno bližino Ljubljane. O tem govori tudi Kardelj v pismu Titu, da so maja 1942 partizanske krogle letele v predmestje Ljubljane. Takrat se je tudi Robotti zavedel moči in nevarnosti partizanske vojske, vendar je računal, da bo partizane ugnal z vojaško silo oziroma z ofenzivo, ki jo je pripravljala na osvobojevo ozemlje in proti NOV.

Računal je, da bo z ofenzivo tako razbil in uničil partizansko vojsko, da ne bo več sposobna za večje akcije. Čeprav je italijanska in belogardistična propaganda širila vesti o popolnem uničenju partizanske vojske, je te vesti najmočneje demantiral bataljon Tomšičeve brigade, ki se je na Beblerjevo povelje prebil v neposredno bližino Ljubljane in konec avgusta 1942 napadel sovražni postojanki v Vevčah in Zalogu. Po tem napadu je Italijane spet zajel preplah in general Robotti je odločil, da začnejo takoj graditi stalno obrambno črto, ki naj prepreči in zaustavi napad partizanskih brigad. V drugi polovici leta 1942 je začel okupator ob žični meji graditi bunkerje — za 30 do 40 mož.

Robotti je ob spoznanju, da partizanska vojska ni uničena, predvideval, da bo sledil napad na Ljubljano. Napad je pričakoval predvsem iz krimske, polhograjske, bizoviške in poljske smeri, hkrati pa tudi vstajo uporniških elementov v Ljubljani. Da bi odstranil nevarnost vstaje v mestu je odredil, da je treba vse aretirane ljudi iz zaporov, ki so čakali na sojenje pred vojaškim sodiščem odpeljati v Italijo. Tako bi se zmanjšalo število tistih, ki bi lahko sodelovali v tem boju za Ljubljano. Obenem je odredil gradnjo in utrjevanje obrambne linije in gradnjo nove vrste bunkerjev, ki so bili usmerjeni proti mestu za boj proti upornikom. Prav tako je odredil nov razpored artilerije — do takrat so bile v Ljubljani samo štiri baterije, s 16 topovi, potem so pripeljali še štiri baterije, skupaj jih je bilo osem — to je 32 topov. Cevi štirih baterij težkih topov so bile usmerjene na partizanske položaje, štiri baterije lažjih topov pa naj bi tolkle v mesto, kjer bi se pojavila žarišča partizanske vstaje oziroma uporniških elementov. Konec leta 1942 je bila žična meja dograjena ter do potankosti izdelan sistem obrambe. Poleg 69 velikih bunkerjev za 30 do 40 mož, so zgradili še 138 manjših bunkerjev, številne pomožne objekte in zgradbe, telefonsko in električno napeljavo, reflektorske postaje, številne strelske järke, obrambne zidove ter krožno pot za obhod patrolj. Širina pasu je bila od 80 do 100 metrov. Nekaj dni po kapitulaciji Italije je žično mejo z bunkerji zasedla nemška vojska in jo prav tako uporabljala za zatiranje narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani.